

בענין חצי עבד וחצי בן חורין בראייה

תנן במסכת חגיגה דף ב. הכל חייבין בראייה חוץ מחרש שוטה וקטן טומטום ואנדרוגינוס ונשים ועבדים שאינם משוחררים וכו'.

ובגמרא איתא שם: הכל לאתויי מאי? ומתצינן לאתויי מי שח"ע וחב"ח. ומקשה ולרבינא דאמר ח"ע וחב"ח פטור מן הראייה הכל לאתויי מאי? ומתצינים שם כמה תירוצים. ובסוף העמוד אמרו, ואבעית אימא לעולם כדאמרי מעיקרא ודקא קשיא לך הא דרבינא לא קשיה כאן כמשנה ראשונה כאן כמשנה אחרונה דתנן מי שח"ע וחב"ח עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד אמרו להם ב"ש תיקנתם את רבו ואת עצמו לא תיקנתם לישא שפחה אינו יכל בת חורין אינו יכל ליבטיל והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר לא תוהו בראה לשבת יצרה, אלא מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב לו שטר על חצי דמיו וחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש.

מתוך רש"י ותוספות מבואר שלפי משנה ראשונה פטור מן הראייה כיון שהוא עבד ולפי משנה אחרונה חייב שכל העומד להשתחרר כמשוחרר דמי.

לקמן בדף ד. איתא: תנו רבנן זכור להוציא את הנשים זכורך להוציא את טומטום ואנדרוגינוס, אמר מר זכור להוציא את הנשים, הא למה לי קרא מכדי מצוות עשה שהזמ"ג הוא ונשים פטורות? ותצינן, איצטריך סד"א נילף ראייה ראייה מהקהל מה להלן נשים חייבות אף כאן נשים חייבות קמ"ל. אמר מר זכורך להוציא טומטום ואנדרוגינוס בשלמא אנדרוגינוס איצטריך סד"א הואיל ואית ליה צד זכרות ליחייב קמ"ל דבריה בפני עצמו הוא אלא טומטום ספיקא הוא מי איצטריך קרא, אמר אביי כשביציו מבחוי. ובסוף העמוד איתא: בשלמא נשים כדאמרן אלא עבדים מנלן? אמר רב הונא אמר קרא אל פני האדון ה', מי שיש לו אדון אחד יצא זה שיש לו אדון אחר. ומקשינן הא למה לי קרא הא גמרינן לה לה מאשה שכל מצווה שהאשה פטורה בה העבד פטור? אמר רבינא לא נצטרכה אלא למי שח"ע וחב"ח דיקא נמי דקתני ועבדים שאינם משוחררים מאי שאינם משוחררים אילימא שאינם משוחררים כלל ליתני עבדים סתמא אלא לאו שאינם משוחררים לגמרי ומאי נינהו ח"ע וחב"ח

ש"מ. ומהגמרא אנו רואים שרבינא אינו אומר דין בפני עצמו אלא אוקימתא במתניתין וגם מדייק ממנה. ונמצא שהפסוק «אל פני האדון ה'» בא לפטור ח"ע וחב"ח דהא לעבד גמיר לה לה מאשה.

רש"י בערכין דף ב: אומר שעבד שלם פטור מראייה מן הקרא אל פני האדון ה', יצא זה שיש לו אדון אחר. והקשו עליו המפורשים, הא מהגמרא חגיגה משמע שהקרא בא לפטור ח"ע וחב"ח ולא עבד שלם. וקודם שנתרץ את דברי רש"י אקדים מה שיש להקשות על הגמרא.

חדא, במתניתין תנן הכל חייבין בראייה ובגמרא מרבינן מיניה ח"ע וחב"ח (אליבא דמשנה אחרונה), ואח"כ תנן חוץ מעבדים שאינם משוחררים דאוקמי רבינא בח"ע וחב"ח.

שנית קשה הלא לפי משנה אחרונה ח"ע וחב"ח חייב בראייה, וא"כ קרא דאל פני האדון ה' מאי בא לפטור?

ושלישית קשה אם נאמר שעבדים שאינם משוחררים קאי על ח"ע וחב"ח א"כ איפה נזכר עבדים ממש במתניתין. (הרמב"ם, בפ"ב ה"א מה' חגיגה מביא בפירוש נשים ועבדים ואח"כ גם ח"ע וחב"ח שפטורים).

בהמאירי על חגיגה איתא שמשום הקושיא הראשונה ישנם ראשונים שלומדים מהיפך מפירוש רש"י ותוס'. ולפי שיטתם המשנה הראשונה באה לחייב את ח"ע בראייה ומשנה אחרונה באה לפטור אותו מראייה. לשיטתם אתי שמה שאמרו במשנה שהכל חייבים בא לרבות ח"ע להתחייב בראייה זה רק אליבא דמשנה ראשונה אבל בסיפא אתי אליבא דהלכתא למשנה אחרונה. אבל מ"מ קשה שתהיה סתירה כזאת במשנה.

הסברה הפשוטה לשיטה זאת היא שלפי משנה ראשונה כיון שהוא עובד את עצמו יום אחד הרי הוא כבן חורין גמור ואין לו אדון אחר, אבל למשנה אחרונה שרוצים למהר שחרורו הרי יש לומר בשני אופנים או שהוא עבד כל זמן שלא נשתחרר ושפיר קרינן ביה אדון אחר או שספיקא לנו אם הוא כמשוחרר דמי או לא, והוא פטור מראייה מדין ספק. (באופן זה יש בלח"מ.) הנפקה מינה בין שני האופנים היא שנרויח קושית התוס' להלן דף ה. ד"ה לא גצרכה שהקשו שם: (התוספות מיירי אליביה דפירוש רש"י שמ"א בא לחייב), אך קשה הכא משמע בח"ע לפי משנה אחרונה שהוא חייב ובגיטין (מב:) איבעי ליה מי שח"ע יש לו קנס וא אין לו, שלשים שקלים יתן לאדונו אמר רחמנא והאי אדון הוא, ולפי משנה אחרונה קאי התם, ואילו כאן פשיטא לן דאין לו אדון אחר. אבל אם נפרש להיפך מפירוש רש"י ובאופן השני שכאן באמת ח"ע פטור מדין ספק אתי שפיר קושית התוס'. אבל אם נפרש באופן הראשון שלפי מ"א שפיר אדון אחר קרינן ביה עדיין הקושיא במקומה עומדת. הרמב"ם בפ"ב ה"א מה' חגיגה כתב שטומטום ואנדרוגינוס פטורין מפני

ספק אשה, ומי שח"ע וחב"ח פטור מפני עבדות שבו. ובהשגות איתא: א"א לוא כהלכתא דהא כמשנה ראשונה. ותירצו המפרשים שהרמב"ם לומד בהיפך מרש"י ותוס' ואתי שפיר פסק הרמב"ם. וא"כ מלשונו משמע כאופן הראשון שאדון אחר קרינן ביה, דאל"כ היה לו לפרש כמו בטומטום ואנדרוגינוס שהם פטורים משום ספק.

על הקושיא השניה מצאתי במל"מ פ"י ה"ז מה' מלכים שכתב לתרץ על שיטת רש"י בערכין, שכיון לפי מ"א חייב א"כ הקרא איצטריך לעבד גמור. אבל בחדושי רע"א על חגיגה מצאתי שדחה את המל"מ, ונ"ל: ודבריו אינן אלא דברי תימא דאטו משנה אחרונה חולקת על משנה ראשונה בדין והלא גם משנה אחרונה סוברת דלפני התקנה היה ח"ע פטור ושפיר איצטריך קרא לח"ע וחב"ח, אלא לאחר התקנה לכופף את רבו נשתנה הדין. ותו גם לאחר התקנה איצטריך לפטור ח"ע שהוא סריס עכ"ל.

וא"כ עדיין דברי רש"י בערכין צ"ע. ונ"ל ליישב. דהנה הפטור של אשה הוא מהקרא זכורך. ויש לחקור מה אנו רואים בפטור זה האם זה פטור מכיון שהיא אשה ומדין אשה היא פטורה. או שבזכורך אנו רואים זכרות וכיון שאשה חסרה בזכרות משום הכי פטורה. כמו שמצינו במילה שעבד חייב בה, אע"פ שאשה פטורה ולא גמרינן לה לה מאשה, משום שהפטור באשה הוא מדין זכרות, ולכן עבד חייב במילה.

וזהו באמת הפלוגתא שבין רב הונא ורבינא כאן בענין ראייה. לעיל הבאתי את הגמרא בדף ד. שהקשה הגמרא בשלמא נשים כדאמרן אלא עבדים מנלן, ואמר רב הונא מן הקרא דאל פני האדון ה', והקשה הלא גמרינן לה לה מאשה, ועל זה אוקמי רבינא בח"ע וחב"ח.

ובאמת הקשו הראשונים על הקושיא עבדים מנלן, הלא ידע המקשה מן "לה לה" מאשה. (ועיין בשיטה מקובצת ריש פ"ב מאלו מציאות שמביא בשם הרמב"ן שרב הונא בעצמו הוא המקשה). אבל לפי מה שאמרתי אתי שפיר דבודאי ידע רב הונא מן לה לה מאשה אלא הוא סובר שהפטור זכורך שבאשה הוא מדין זכרות ולא מדין אשה, וא"כ לא שייך להקיש עבד לאשה שהרי העבד שפיר איתא בזכורך. וע"כ הקרא מיירי על עבד גמור. אבל רבינא שסובר שהפטור של זכורך הוא מדין אישות שפיר הקשה לה לה מאשה ולכן צריך לאוקמי הקרא בח"ע וחב"ח.

גמצא מזה שרבינא אומר דין בפני עצמו ולא אוקימתא במתניתין. וראיה לזה, שלעיל הקשה הגמרא, ולרבינא דאמר ח"ע פטור מן ראייה הכל לאתויי מאי, ואם נאמר שאין רבינא אומר דין בפני עצמו א"כ אמאי מקשינן מרבינא, הוי ליה לאקשווי מרישא על סיפא. רואין מזה שרבינא בעצמו אמר דין זה, כיון שהוא סובר שהפטור הוא מדין אישות. אבל רב הונא פליג עליה.

רש"י בערכין שכתב שעבד גמור פטור מן הקרא דאל פני האדון ה', קאי אליבא דהלכתא אליבא דרב הונא. ולדידיה הקרא בודאי אתי על עבד גמור. נמצא מזה שבמתניתין שכתוב עבדים שאינם משוחררים קאי על עבד גמור, ולכן מרבינן מיניה ח"ע וחב"ת. וא"כ אליבא דרש"י שפיר נתיישבו כל הקושיות שהבאתי למעלה.

מה שחקרתי בפטור דזכורך אם הפטור הוא מדין אישות או זכרות, באמת מצאתי את זה בחדושי רבינו חיים הלוי זצ"ל מפי השמועה, על הרמב"ם שפטור ח"ע בראייה, והשיג עליו הראב"ד שכתב שלא כהלכתא. וע"ז תירץ הרבי חיים וז"ל: הנה בעבד לבד הך פטורא דיש לו אדון אחר יש עוד פטור משום שילפינן לה לה מאשה. והנה זה דאמרינן שכופין את רבו לשחררו, זה אינו שייך אלא לפטורא דיש לו אדון אחר, אבל להך פטורא מלה לה מאשה אף למ"א כל עוד שלא נשתחרר עדיין כל איסורי עבדות עליו ודינו כאשה. ומה שח"ע חייב אליבא דמ"א, היינו משום צד חירות שבו וכמבואר בראש השנה שבצד חירות יכול להתחייב במצוות. הירושלמי פ"א דחגיגה ממעט מקרא דזכורך דמקצת זכר ומקצת נקיבה פטור מראייה דבעינן זכר שלם. ולפי"ז צריך להבין אמאי ח"ע חייב לפי מ"א, הא כיון דילפינן לה לה מאשה א"כ לא יכול להתחייב אפילו מצד חירות שבו דהוי מקצת זכר. ועל פטור זה לא מהני מה שכופין את רבו. אמנם מדחזינן דבתלמודא דידן קאמר דחייב למ"א, ע"כ לא סבירא ליה דרשא דכל זכורך. אמנם נראה דלא פליגי. דהנה בגמרא קאמר זכורך למעוטי טומטום ופרכינן איצטריך קרא למעוטי ספיקא ומשני בביציו מבחוץ. והיינו דהוא ודאי זכר ואפי"ה ממעט ליה קרא, משום שהוא דין מיוחד שבעינן ניכר זכרותו. וא"כ לפי"ז זה מה דממעטינן אשה מקרא דזכורך אין המיעוט מדין זכר ונקיבה אלא מדין זכרות. וא"כ לא שייך להקיש עבד לאשה, כיון דליכא בו הך חסרון. דוגמת מה שפסק הרמב"ם בעבד לוקה על תגלחת, ומשום דבאשה הפטור משום דלית לה זקן ולא מדין אשה. ומה דפריך בגמרא ותיפוק ליה משום לה לה מאשה, נראה דהנה באמת פריך שם הגמרא ל"ל קרא דזכורך למעוטי נשים תיפוק ליה משום דהוי מ"ע שהז"ג, ומשני דאיצטריך קרא דלא נילף מהקהל. אשר לפי"ז נמצא דלפי האמת איכא באשה תרי פטורי משום קרא דזכורך ומשום מ"ע שהז"ג. ומה דקאמר דמקשינן עבד לאשה היינו מטעם פטור שהוא מ"ע שהז"ג, אבל מפטור דזכורך לא שייך לאקשו"י עבד לאשה, דעבד הוי כל זכורך. ומשום הכי ח"ע יכול להתחייב לפי מ"א מצד חירות שבו, דבזה ליכא מיעוטא דכל זכורך.

הרמב"ם בפ"ב דחגיגה כתב דטומטום פטור משום ספק אשה. וקשה הרי אמרינן בגמרא דאפילו ודאי זכר פטור מקרא דזכורך. והנה קשה ל"ל קרא למעט כשביציו מבחוץ תיפוק ליה משום ערל, וכמו דקאמר בפ' הערל

ביבמות דכשביציו מבחוץ אסור בתרומה משום ערל. וצ"ל שהסוגיא אזלא כרבנן דלא מרבי ערל כטמא, וערל חייב בראייה. אבל לר' עקיבא דמרבי ערל כטמא ליכא לאוקמי הקרא כשביציו מבחוץ דההוא פטור מדין ערל. וקרא ע"כ אתי למעוטי טומטום משום ספק אשה. והפטור לא משום זכרות כ"א מדין אשה. ובזה שפיר יש לאקשוויי עבד לאשה כיון שהפטור הוא משום זכר ונקיבה ולא מדין זכרות. וא"כ כיון דשייך הך פטורא דזכורך גבי עבד שוב הרי איכא דינא דכל זכורך דאינו יכול להתחייב משום צד חירות שבו אף למ"א, משום דהוי בדין חצי אשה קודם השחרור. והגמרא דאמר חייב אזלא אליבא דרבנן דלא מרבי ערל כטמא והמיעוט קאי למעוטי טומטום כשביציו מבחוץ והמיעוט הוא מדין זכרות מה שלא שייך זה בעבד.

וסיוע לזה מה שלא הוזכר ברמב"ם הפטור בעבד משום שיש לו אדון

אחר, ומשמע דהפטור הוא משום זכורך. עכ"ל הגר"ח זצ"ל.